

k: Endrey Gábor kód: Batthyány Lajos

A FORRADALMI BATTHYÁNY*

Gróf Batthyány Lajos pályája az arisztokrata ifjak számára megszokott keretek között indult. Az 1830-as évek elején tett nyugat-európai utazásainak tapasztalatai, a korabeli liberális szakirodalomból szerzett elméleti ismeretei, valamint a kibontakozó magyarországi reformkor konkrét politikai és eszmei hatásai eredményeként viszonylag rövid idő alatt megfogalmazta eszmerendszerének alapelveit, s már az 1839/40-es országgyűlésen átgondolt programmal kapcsolódott be a főrendiház munkálataiba. A feudális társadalom, az abszolutisztikus kormányzati viszonyok s a nemzeti függés felszámolásáért harcba induló ifjú magánas egy, a szent szövetségi rendszert felváltó liberális Európába egyenrangú partnerként beilleszkedő, kifelé és befelé egyaránt szabad Magyarország megteremtését tekintette generációja történelmi feladatának. Magatartásában a családi örökségként magával hozott etikai tartásra épülő küldetés tudat a politikai morált evidenciaként megélő olykori naivitással, a feltartóztathatatlan haladásba vetett hit néhol utópisztikusnak tűnő optimizmusával keveredett.

Batthyány korai megnyilvánulásait alapvetően befolyásolta az a meggyőződése, hogy a szükséges átalakulást az arisztokráciára támaszkodva, annak vezető szerepét elismerve kell végrehajtani. A Széchenyiével rokon indíttatású

* Részlet Batthyány Lajos *A cselekvő politikus* című, a Pannonica Kiadónál *A történelem fekete-fehéren* című sorozatban megjelenés előtt álló munkából.

elképzelés természetesen szorosan kapcsolódott a gróf kiváltságos társadalmi helyzetéhez, de jelentős mértékben motiválta azt felfogása is, mely a polgári átalakulás magasabb rendű, a sajátos magyar történelem menetébe jobban illeszkedő variánsának egyértelműen a szerves fejlődést tekintette. Mindez azonban távolról sem közelíti Batthyányt az öncélú, elkülönült mágnási reformokban gondolkodókhoz. Gróf Dessewffy Aurélék „fontolva haladó „reformkonzervatív irányzatától a kezdetektől elhatárolja magát, de fokozatosan eltávolodik Széchenyi platformjától is, a liberális nézeteiket konzervatívra cserélő angol politikusokhoz hasonlítva a „legnagyobb magyart”. Esményképe, a monarchikus demokrácia kialakításában az első rend politikai felkészültségét, történelmi tapasztalatait, gazdasági és társadalmi súlyát nélkülözhetetlennek tekintette. Konceptiója az 1840-es években kettős megközelítésben nyerte el végleges tartalmát: megfogalmazása egyszerre feltételezte az abszolutisztikus kormányzati rendszer felszámolását, illetve a birodalmon belüli alárendelt szerep megszüntetését. A neki tulajdonított kettős funkció ismeretében érthető, miért szánt társadalomképe és politikai programja megfogalmazása során megkülönböztetett jelentőséget a népfelség elvének.

Széchenyitől, Wesselényitől, Eötvöstől eltérően nem próbálkozott meg azzal, hogy a reformfolyamat formálásához elméleti munkák megírásával járuljon hozzá. Jellemző, hogy a reformkor leghevesebb ideológiai összecsapásában, a Kelet Népe-vitában sem vesz részt személyesen. Korának progresszív műveit ismerve, munkatársaival rendszeres eszmecsere-t folytatva gyűjtötte össze a különböző véleményeket, hogy azokat magában elrendezve és megérelve alakítsa ki a gyakorló politikus szuverén álláspontját, stratégiáját. A felmerülő vitakérdéseket átgondolva, az egymásnak feszülő álláspontokat sok irányból megközelítve, kiélezett döntéshelyzetek egész során át jutott el programja

kidolgozásához. A reform alternatívái közötti tájékozódásban, az irányvétel eldöntésében az indulásnál Wesselényi gyakorolt rá döntő hatást; elképzelései konkretizálásában, programtervezete első részletes kibontásában Eötvössel és Teleki Lászlóval kialakított szoros együttműködése volt segítségére; a törekvéseinek hatékony országgyűlési képviselőletéhez szükséges taktika megválasztásában Deák példája inspirálta. A reformfolyamat fejlődésével lépést tartva s azt tevőlegesen ösztönözve következetesen képviseli, részvételével megerősíti az ellenzék politikáját, hogy helyének ön-maga számára történt végső tisztázását követően a jogvédő álláspontot a jogszerzővel összekapcsolva gazdagítsa és továbbfejlessze azt. Állásfoglalásaival, döntéseivel a reformkori magyar liberalizmus demokratikus irányban nyitott, de a szélsőséges radikalizmus túlhajtásaitól magát következetesen elhatároló irányzatát képviselte meggyőző következetességgel és eredményességgel.

Döntő befolyása az ellenzék irányításában az 1840-es években immár megkérdőjelezhetetlenné vált, és mindenki magától értetődőnek tartotta, hogy övé legyen a vezető szerep. A hatalmat azonban nem kívánta kisajátítani, csupán a haza felemelkedésének ügyét akarta szolgálni. Népszerűségre nem vágyott, szorosabb barátságot senkivel nem kötött, bizonyos fokig mindig magányos maradt. Egyedüli megbízható szövetségeseinek házastársát, gróf Zichy Antóniát tekintette. Visszafogottsága mégsem akadályozta meg abban, hogy felismerje: a reformmozgalom sikere szervezett, fegyelmezett csoportmunkát követel, melynek élére állva Kossuth Lajosban ismerte fel első számú, legtehetségesebb segítőitársát.

1847. november 12-én ünnepélyes körülmények között megnyílt az utolsó rendi országgyűlés, amelyre Batthyány és Kossuth szoros együttműködése mellett minden korábbinál szervezettebben készült a reformellenzék. A követek döntő áttörésben reménykedtek, és az előző

évek negatív tapasztalatai alapján elszánták magukat arra is, hogy ezúttal nem érik be látszateredményekkel felérő taktikai kompromisszumokkal.

Már az országgyűlés első heteiben lezajló főrendiházi viták is jelezték, hogy Batthyány különös szenvedéllyel veti magát bele a küzdelembe. Az alkotmányos játékszabályok keretein ugyan nem túllépve, de a kialakult szokásokkal tudatosan szakítva, olykor a törvényes játékteret tágító lépésekkel, s ha szükséges, szinte provokatív eszközöket is igénybe véve harcolt céljai eléréseért. Magyarország újjászületésének perspektíváit társaival egyetértésben birodalmi és nemzetközi összefüggésekben értelmezte, s a figyelmet a kormányzati rendszer, az udvar politikájának bírálatára összpontosította. Arra törekedve, hogy Bécs általa kívánatosnak tartott mozgásterét már a viták kezdetén legalább elvben meghatározza, azaz korlátozza, az adminisztrátori rendszerrel kapcsolatos sérelmeket felsorolva újfent hangot adott demokratikus népszuverenitás-értelmezésének. December 13-i felszólalásában indokoltnak tartja, hogy „úgy tekintsük a nemzet jogait, miképp azok de natura sua (azaz természetüknél fogva – E. G.) már a nemzet tulajdonai, és annak valódi örökségét képezik, és hogy azoknak csak egy részét ruházta át képviselőjére, melyet saját érdekében mandatariusa (azaz képviselője – E. G.) által akart gyakorolni, s e képviselőségnek egy része a végrehajtó hatalom.”. Mindezek alapján egyértelműen úgy tekinti, „hogy ott, hol tisztán és világosan kimutatni nem lehet, hogy a nemzet ez vagy amaz jogát átruházta a kormányra, azon jog természetesen most is a nemzet mellett megmaradt, azt a nemzet el nem veszthette”.

Programadónak is tekinthető, a kibontakozás legfőbb csapásirányait megrajzoló 1847. december 7-i beszédében Magyarország alkotmányos törekvéseit az 1790/X. törvényekre visszavezetve s a *Pest-megyei követutasítás* szellemé-

ben azt kifogásolta, hogy a Habsburg-birodalom a diplomáciai kapcsolatokban abszolutisztikus hatalomként jelenik meg, hogy „a magyar alkotmányosság... kitagadva, tökéletesen desavoyirozva és diplomacice ignorálva találja magát”. Abból a meggyőződésből kiindulva, hogy a kontinens a későbbi évtizedek fejlődését magyar szempontból is alapjaiban meghatározó változások előtt áll, elemzése folytatásaként leszögezte: „És míg jóslati tehetség nélkül kitálhatni, hogy a legközelebbi háború elvek háborúja fog lenni, és hogy azon két jelszó, mely bizonyos idő óta két ellenséges táborba seregelte maga körül a státustudomány és a szónoklat férfiai, maholnap lobogókon lesz olvasható, melyek után rohanandnak Európa majd minden hadseregei – vajjon, akkor is közömbös dolog fog-e lenni a magyarra nézve Ausztriának külpolitikája? Ha annak zászlóin nem a mindnyájunkat lelkesítő alkotmányos szabadság, hanem az undorító, törvényeink által száműzött korlátlan hatalom jelszava leend felírva? Így minden esetre csak szomorú választást engedvén a magyarnak.”

A gondolatmenetben felsejlik a félelem, hogy a jövő esélyeiről is döntő, küszöbönálló világméretű konfliktusban Magyarország rossz oldalra kerülhet, s nem tudja majd nemzeti érdekeit érvényre juttatni. A feltételezett veszély lehetséges elhárítása módjaként utal a kitörés kényszerére, amennyiben a bécsi politika nem hagy más esélyt. A fenyegető konfliktus megelőzésére a teljes birodalom átfogó alkotmányos átalakításának követelményét fogalmazza meg, határozottan szögezve le: „Én előttem axióma, hogy tudniillik egyáltalában nem fér meg ugyan azon kormánypálca alatt az uralkodás korlátlan rendszere a korlátolttal, a nélkül, hogy ezen két incompatibilitás (azaz összeférhetetlenség – E. G.) egymásra corrosive ne hasson”, s „szerintem nem megy ki egyre: vajon a mutatkozó alkotmányos mozgalmak oda viszik-e a dolgot az örökös tartományokban, hogy maholnap az egyik tartomány alkotmányos biztosíté-

kul szolgáljon a másíknak? Vagy hogy ezek ezentúl is elnyomatván, egy felúl az irigység, más felöl a lenézés tovább is függöben engedje maradni életük felett Damoklés kardját.”

Batthyány történelmi távlatokban gondolkodó állásfoglalása nem maradt ismeretlen és visszhang nélkül Magyarországon kívül sem. A cseh liberálisok például levélben fordulnak hozzá, s a heidelbergi Deutsche Zeitung egyik január végi számában nyilvánosságra hozott üzenetükben rokonszenvükröl biztosítva üdvözölték a magyar reformtörekvéseket, mindenekelőtt annak a Habsburg-birodalom jövőjére vonatkozó elemeit.

A karácsonyi szünet pihenést és feltöltödést ígérő napjai váratlan meglepetéssel szolgálnak az ellenzék vezére számára. Gróf Széchenyi István fordul hozzá levélben, hogy baráti kéznyújtását felajánlva minden konkrét előzmény nélkül politikai együttműködést kezdeményezzen. December 25-i válaszlevelében Batthyány udvariasan fogadja a „barátságos magánéríntkezés „erősítésének gondolatát, fontosnak tartja azonban kategorikusan leszögezni azt is, miszerint „ebböl még korántsem következik az, hogy mi ketten nyilvános életünk közelebbi feladatai felett valaha egyetérthetünk, vagy hogy ennek megkísértése is kívánatos volna. „Az udvarias, de egyértelmű elutasítás komolyan sértette Széchenyi közismerten végletekig túlzott érzékenységét, hiúságát egyaránt, és sokban hozzájárult ahhoz, hogy az elkövetkező hetekben fokozta Batthyány ellen irányuló indulatos támadásainak intenzitását.

A felfokozott idegállapotban dolgozó, az ellenzék működését minden részletében határozottan kezében tartó Batthyány időnként tapasztalható erőszakos fellépése, olykor parancsoló stílusa többekben ellenszenvet váltott ki. Az egyébként is féltékeny Széchenyi érzelmileg túlfűtött naplóbejegyzése arra utal, hogy „Sokan vannak, kik szenvedélyesen belekötnének Batthyány Lajosba, s lelönék. Én is”. A Kossuthék „radikalizmusát” ugyancsak elutasító Lónyay

Menyhért pedig úgy ítéli meg, hogy „Batthyány Lajos van minden mögött”, és Kossuthot Batthyány „hálójából ki kell venni”. A hatalmas munkatempó, a Béccsel és a hazai konzervatívokkal folytatott küzdelem, de mindenekelőtt az ellenzéken belül visszatérően felszínre törő ellentétek és személyeskedő konfliktusok felőrlik a gróf erejét. Rendkívül idegesnek mutatkozik, napokon át igen rosszul érzi magát, álmatlanság gyötri. Az orvosok komolyan aggódtak állapota miatt, s egy február 22-i titkos jelentés is felfigyelt egészsége rosszabbodására, igaz, a hírmondó azt az objektív körülmények mellett nem kis mértékben „szenvedélyes temperamentumá”-ra és „rendetlen életmódj”-ra is visszavezette.

Batthyány állapotának alakulását azonban elsősorban a politikai fejlemények befolyásolták. Ismeretes, hogy a januári és februári hónapokban az ellenzék az adminisztrátori rendszer problémáját állította az agitáció középpontjába. Néhány hét elteltével azonban a kormány gróf Széchenyi István javaslata alapján ellentámadásba lendült, és titkos megbeszéléseket kezdeményezett a diéta kezdetén megválasztott István főherceg nádor, a konzervatívok, az ellenzék köréből pedig Szentkirályi Mór, ifjabb Pázmándy Dénes, Lónyay Gábor és Menyhért részvételével. A Batthyány és Kossuth politikai elszigetelésére s egy „mérésékelt középpárt” létrehozására irányuló próbálkozás sokáig eredményesnek ígérkezett. A tárgyalások során formálódott az a kölcsönösen elfogadhatónak tűnő kompromisszumtervezet, amely a sérelmek azonnali orvoslásáról lemondva az adminisztrátori rendszernek csupán fokozatos felszámolását helyezte kilátásba, s a kormány részéről viszonzásként bizonyos korábban blokkolt törvényjavaslatok elfogadását ajánlotta fel.

Január végére már a tervezett királyi leirat, sőt a válszfelirat megfogalmazásáig is eljutottak. Batthyány azonban felháborodását nem titkolva, határozottan utasította

vissza ellenzéki társai magatartását s a nádor együttműködésre, az ismertetett megállapodáshoz történő csatlakozásra buzdító kezdeményezését. Széchenyi február 5-i naplóbejegyzése szerint „Kossuth mint kalapács, Batthyány mint fújtató” működött együtt az „összeesküvés” következményeinek elhárításán, és valóban tény, hogy a végül is pozitív véget ért intermezzo még inkább közel hozta egymáshoz az ellenzék két legmeghatározóbb vezéralakját, fokozva bennük a szolidaritás érzését és erősítve a kölcsönös egymásrautaltság tudatát.

Átmeneti gyengélkedése ellenére, majd azt fokozatosan leküzdve Batthyány megkülönböztetett figyelemmel fordult a polgári átalakulás kulcskérdéseit érintő parlamenti polémia felé. Különösen nagy aktivitással vett részt az egyre inkább kieleződő vitákban, jelentős mértékben befolyásolva azok irányát. Az örökváltság kérdésében különösen radikális február 4-i indítványában, az alsótábla által december 21-én megszavazott felirattervezettel szembefordulva, s mindenekelőtt gróf Szécsen Antallal heves vitába bonyolódva felszólalt a földesurak teljes kárpótlása ellen. Kossuthnak az Ellenzéki Nyilatkozat megfogalmazása során képviselt, de társai által többször is leszavazott álláspontjára helyezkedve, s a megfelelő pillanatot annak újra felvetésére jó érzékkel megválasztva lépett fel az „igazságos” rendezés mellett.

Meg volt ugyanis győződve arról, „hogy nagy önámításban vagyunk, és talán nehezítettni fogjuk a dolog kivitelét, sőt hátulsó ajtót nyitunk a nem akaróknak, ha oly szorosán ragaszkodunk azon feltételhez, hogy a földesúrnak tökéletes kármentesítése mellett történjék meg az örökváltság, mert a tökéletes kármentesítéstől előbb-utóbb el kell állanunk, ha valósítani akarjuk az egészet, és a tökéletes kármentesítés helyett meg kell elégednünk a méltányos kármentesítéssel, mert a tökéletes kifejezéssel közel állunk ahhoz, hogy absolute semmit sem fogunk kapni”. Nem kis

bátorsággal valójában a jobbágy számára az igazságosnál előnyösebb, a földesurak számára viszont hátrányosabb kárpótlás megszavazását szorgalmazta. Politikai kockázatokat is tudatosan vállaló: az elégedetlenek tiltakozását provokáló és haragjukat magára vonó kezdeményezésével döntő mértékben járult hozzá az áprilisi törvényekben végül is testet öltött kompromisszum kimunkálásához, illetve elfogadtatásához.

Ugyancsak 1848. február 4-én a magyar nyelv és a nemzetiségek problémakörében folytatott eszmecserehez hozzászólva, többek megdöbbenését és tiltakozását kiváltva azt javasolta, hogy a horvátok számára, úgynevezett „belső ügyekben” biztosítsák a latin mellett saját anyanyelvük használatát, és ne kényszerítsék őket egy holt nyelv alkalmazására. Kezdeményezésével a nemzeti-ségi kérdés nacionalista szélsőségektől mentes kezelésének igényét demonstrálta. Álláspontja szerint ugyanis „sem az igazsággal, sem a józan politikával meg nem fér az, hogy mi, kik már felhagytunk azon reményekkel, miszerint a kapcsolt részekre reá parancsolhassuk saját nyelvünket, belviszonyaikba s a közéletbe őket egy holt nyelv használatára akarjuk kárhóztatni”. Szerinte „ez olly zsarnokság, mellynek példáját a világ történetében nem ismerem. Tudok példát, hogy a hódító nemzet saját nyelvét reá parancsolta a hódítottra, de hasonlót ehez nem hiszem, hogy valaki tudjon mutatni, hol tudniillik érdekében illy félszeg és gyáva eszközhöz kívánt volna folyamodni. Merem jóslani, hogy ez bennünket nemcsak rosszallására az egész világnak, de kaczagására is ki fog tenni „– fejt ki szenvedélyes, önkritikus iróniával. Az elmentétek szerinte értelmetlen és szükségtelen kiélezése helyett azt javasolja, hogy „alkotmányosságunk mellett buzogjunk”, annál is inkább, mivel „az alkotmányosságnak tulajdona, hogy a mellett buzogván, szintűgy nemzeti nagyságunk talpkövet fogjuk letenni, úgy mint viszont

mennél hatalmasabb fog lenni a nemzet, annál biztosabban fog állani az alkotmányosságra nézve, mert egyik a másikra hatással van” – fejt ki az ország nemzetközi elismertségét belső alkotmányos fejlettségével közvetlen összefüggésbe állítva.

Az általa elutasított megközelítés további káros következményeit az országhatár és az etnikai határ önkéntelen összemosásában, s ezzel a magyar külpolitikai törekvéseket mintegy perspektivikusan önkorlátozó kihatásaiban jelöli meg. Nézete szerint ugyanis „a nemzeti nagyság... nem mozdítható elő akkor, ha mi egy bizonyos jövőben Magyarország határait csak odáig reménylenénk, vagy akarunk kiterjeszteni, míg nyelvünknek honosítása valószínű lesz.” Holott az előjelek alapján azt sem zárja ki, hogy „Magyarország régi határait visszanyerheti”, s éppen ennek esélye eljátszásától kellene tartanunk, „ha identificálnók a magyar nyelv használatát nemzetünk nagyságával”. A bírált elgondolással szemben érvelve nemzetközi, mindenekelőtt angol, francia és amerikai példákra hivatkozik, melyek alapján határozottan kimondja: „nem a nyelv affinitása szabja meg a geographiai határokat, hanem más elemek léteznek, s ritka szerencse, hogy a geographicus helyzet s politikai conjunkturák és a nyelv affinitása olyan legyen, hogy összességül circumscribálja a nemzeti határt”.

Batthyány országgyarapító, kissé túlzottan optimista jövőképe Nagy Lajos korát idézi, és kiterjed Galíciára, Szerbiára, Boszniára, illetve Bulgáriára is. Az országban élő nemzetiségek, a szomszédos népek együttműködési készségének megnyerése érdekében is sürgeti azon alkotmányos, polgári intézmények és mechanizmusok megteremtését, melyek „mágnes gyanánt” vonzanák őket a magyar koronához, s nem pedig más szomszédokhoz, „kik nekik hasonló üdvös institutiókat ajánlani nem képesek. „A vázolt ambiciózus törekvések esetleges nemzetközi elfogadása érdekében is fontosnak tartja bebizonyítani „az egész

világ előtt, hogy nem vagyunk gyávák az erősebbek, és nem vagyunk zsarnokok a gyengébbek ellenében, hogy épen olly erősen, olly elhatározottsággal bírjuk védeni alkotmányunkat ott, hol megtámadtatik, más részről kívánjuk és tudjuk tisztelni a külön nemzetiségeket és azoknak saját nyelvükhöz ragaszkodásukat.”

Nagy horderejű javaslatával Batthyány nem kevés államférfiúi bölcsességgel kívánt már ekkor a szerinte Bécsből manipulált ellenségeskedéseknek elébe menni. A korabeli európai liberalizmus elvi és gyakorlati normáival egybevetve is kiemelkedő gesztussal azt kívánta határainkon túlmutató érvényességgel bebizonyítani, hogy „Ez (azaz a kisebbségi nyelvhasználati jogok biztosítása – E. G.) oly lépés lesz, mely a reményeket is felül fogja múlni, s egyszersmind meg fogja szüntetni azon vádakat, melyek nemzetiségünk és liberalizmusunk ellen szólhatnak.”

1847-1848 fordulóján Magyarország vezető ellenzéki politikusai érzékelték a közelgő változások előszelét, és a nemzetközi helyzet pontos felméréseivel igyekeztek biztosítani az ország számára, hogy hagyományainak és az európai fejlődéssel egybeeső érdekeinek megfelelő súllyal vehessen részt az átalakulásban. Figyelmüket elsősorban Itália vonta magára. Itt látták ugyanis kibontakozni azokat a folyamatokat, amelyek kedvező feltételeket teremtettek a hazaiakhoz hasonló feladatok megoldásához. Itt látták leginkább megérlelődni az erőszakmentes, alkotmányos reformok kieszközlésének feltételeit, a kétoldali szélsőségektől szorongatott és az érdemi változtatásokat mereven elutasító Habsburg-udvar által fenyegetett reformpárt felülkerekedésének biztosítékait.

A párizsi február végi forradalom tényét Batthyány legtöbb kortársától eltérően kifejezetten lelkesedve fogadja: „Ez a hír engem nem búsít. A monarchiák fegyvereiket mindnyájan a szabadság és Franciaország ellen

fogják fordítani, mert koronáikat félteniök kell... Fülöp Lajos megérdemelt bukásával a szabadság egész Európában nyert” – reagál az országgyűlési ifjúság lelkes érdeklődésére. A reformellenzéknek a magyarországi átalakulás békés formájához mindenképpen ragaszkodó erői, miután meghiúsulni látták Európa forradalommentes továbbfejlődéséhez fűzött reményeiket, igyekeztek annak okait felderíteni. Az idézett nyilatkozat arra utal, hogy merész véleményét nem titkolva a gróf kezdeményezően lépett fel a sokak által klasszikusnak tekintett francia fejlődés legújabb fejleményeinek újszerű értelmezése érdekében, hogy az így levonható következtetéseket minél eredményesebben hasznosíthassák Magyarország javára. Az erőszakos párizsi események előidézőjét a királyi udvarban és a miniszterelnök Guizot szűklátókörűségében fellelő elemzésekkel összhangban az alkotmányos kibontakozás megtöréséért az abszolutizmus híveit tette felelőssé, és jelentős mértékben hozzájárult a magyar politikusoknak a forradalmi átalakulás lehetőségéről alkotott korábbi képük módosulásához, többnyire kategorikusan elutasító szembenállásuk oldódásához.

A franciaországi fejlemények hatására figyelme még erőteljesebben a nemzetközi változásokra irányul. Az ellenzék külpolitikai koncepciójának kidolgozásában befolyása alapvetően érvényesül, kezében futnak össze a különféle kezdeményezések. Korábbi utazásait felhasználta a birodalom polgári-alkotmányos erői tevékenységének összehangolására, s a titkos rendőri jelentések nem alaptalanul nyugtalankodtak itáliai és csehországi kapcsolatai miatt.

Kossuth Lajos március 3-i, a polgári-liberális átalakulás komplex programját körvonalazó beszédével fenntartások nélkül azonosul. Különösen összhangban állt korábbi megnyilatkozásaival az előterjesztésnek az a fejezete, amely az osztrák örökös tartományok alkotmányhoz juttatását sürgette. A felirati vitában elhangzott követelés

mellett a polémia során annyira elkötelezi magát, hogy a főrendi ellenzék március 12-én megtartott nagykonferenciáján egyenesen azzal fenyeget: amennyiben Kossuth javaslatára elbukik, maga áll a parasztok és a kisnemesek élére. A március 13-i bécsi forradalom Pozsonyba másnap elérkező hírének hatására Batthyány fokozza aktivitását. Társaival egyetértve ugyanis felismeri, hogy a Habsburg-abszolutizmus megrendülése újabb, jobb esélyeket kínál a tervezett reformok kieszközlésére. A liberális nemesség pozíciójának megerősítésére szövetségeseket keres, s már a forradalom másnapján látogatást tesz a radikális pesti ifjúság Társalgási Körében, majd az ellenzék országos választmányának elnökeként üzenetet intéz a pesti Ellenzéki Körhöz, amelyben a magyar ellenzék vértelen győzelmének javuló esélyét vázolja a „viruló szabadság” eljövetelének érdekében a rend és a nyugalom fenntartásának fontosságát hangsúlyozza. Batthyány tehát késznek mutatkozik arra, hogy a vértelen forradalom győzelme érdekében a radikális nyomásgyakorlás eszközét is igénybe vegye, az erőszak alkalmazásának gondolatát azonban hátróztottan elutasítja.

A pozsonyi országgyűlés határozata értelmében március 15-én István főherceg nádor vezetésével parlamenti küldöttség indul hajón Bécsbe az István nádornak teljhatalmat szorgalmazó és Batthyány Lajos miniszterelnöki kinevezését sürgető felirat jóváhagyásának kieszközlésére. 17-én reggel válik ismertté, hogy a királyi válasziratból kimaradt miniszterelnöki megbízatása. Az időközben Pest-Budán lejátszódó forradalom következtében a látogatás esetleges kudarcra különösen veszélyes helyzet kialakulásával fenyegetett. A rendkívüli körülmények között István nádor nem kis bátorsággal magára vette a döntés felelősségét, és frissen kapott meghatalmazásával élve, az államkonferencia jóváhagyása nélkül, de a korlátolt szellemi képességű uralkodó, V. Ferdinánd jóváhagyását személye-

sen kikérve maga nevezte ki Magyarország első független és felelős miniszterelnökét.

A polgárháború és parasztforradalom fenyegetése közepette eszközölt rendkívüli lépéssel, de minden sajátossága mellett is törvényes úton kinevezett Batthyány azon nyomban megfogalmazza első, a népmozgalmak lecsillapítására kiadott miniszterelnöki körlevelét. A mindenké előtt a pesti tömegmegmozdulások hírére kibocsátott dokumentum annak elkerülése érdekében, nehogy az esetleges túlzó forradalmi felbuzdulás az ellenforradalom kezére juttasson, a törvényesség szigorú betartására hívja fel a figyelmet, és arra szólítja fel a törvényhatóságokat, hogy a legnagyobb óvatosság és körültekintés mellett minden eszközt vegyenek igénybe az átalakulás törvényes feltételeinek biztosítására. A nyugalom megőrzése mellett Batthyány legfontosabb feladatnak azonban az alaptörvények gyors kidolgozását, mielőbbi szentesítését tekintette, és sürgette a jobbjárfelszabadításról, valamint a közteherviselésről intézkedő törvényjavaslat azonnali előterjesztését.

A március 18-ával kezdődő törvényalkotói periódusban Batthyány irányt és ütemet tekintve is együtt haladt Kossuthal: több kérdésben a legradikálisabb elképzeléseket támogatta, illetve fogalmazta meg. Bár főrendiek az alsótáblán nem rendelkeztek szólásjoggal, a választott követek körében március 18-án megtartja első miniszterelnöki parlamenti beszédét az országgyűlés Pestre költözése ügyében. Formabontó fellépésével a pesti követelés gyors megválaszolását kívánta elősegíteni, és Kossuthal teljes egyetértésben értésre adni: Pozsony liberálisai nem óhajtanak Pest radikálisaival a hatalomban osztozni, az országgyűlést nem kívánják a forradalmi Pest nyomása alá helyezni, s céljuk a rendkívül kedvezően alakuló nemzetközi helyzet kínálta lehetőségek azonnali megragadása, a törvényhozási munkálatok mielőbbi gyors lezárása az országgyűlés függetlenségének megőrzése mellett.

Óvatosságát az elkövetkező napok igazolták. A gyorsan elfogadott örökváltság- és közteher-viselési törvényjavaslatok ellen hamarosan ellenforradalmi offenzíva bontakozott ki, s a támadások célpontja Kossuth mellett mindenekelőtt Batthyány lett. Az alsótábla konzervatív hangadói már március 18-án leplezetlen időhúzással, támogatásukat a kármentesítés főbb elveinek előzetes megfogalmazásához kötve igyekeztek a jobbagyfelszabadítás kimondását elodáztatni. A vita elhúzódásának csapdáit felismerve, az országgyűlési terembe néhány perccel korábban megérkezve, a legmegfelelőbb pillanatban ragadja magához a kezdeményezést, és arra hivatkozva, miszerint „minden pillanatnyi késedelem veszélyes lehet”, pozitív fordulatot kikényszerítve eléri, hogy azonnal fogadják el a tervezetet, s azt azonnal küldjék tovább a mágnásoknak. A főrenditábla szócsatáiban a továbbiakban ugyancsak döntő szerepet vállal a konzervatív ellentábor indítványainak hatástalanításában.

Az államjogi problémák tárgyalása során március 21-én éles vitába bonyolódik a Habsburg-udvarral folytatott kemény alkudozások eredményeként kivívott nádori jogkör értelmezése körében. Határozottan szembehelyezkedik a nádori kompetenciák kiterjesztésének tényét kétségbe vonó felszólalókkal, mivel e próbálkozásból Magyarország önkormányzatának veszélyeztetésére következett. Liberális elveihez ragaszkodva akadályozza meg ugyanakkor azt is, hogy István főherceg a felsőtábla elnöke maradjon, mivel azt összeférhetetlennek tartotta volna teljhatalmú alter ego megbízatásával. Felismerte ugyanis, hogy a tudatos félremagyarázások célja nem kevesebb, mint a nádornak biztosított, szinte államfői jogkör elvitatása, s ezzel a dezignált miniszterek erre alapozott működése legalitásának gyengítése, vagy akár megkérdőjelezése is.

A mindössze néhány napja kinevezett Batthyány miniszterelnöki munkájában az egymásra torlódó feladatok

intézésében különösen jelentősnek bizonyult március 23-a. Ekkor bocsátja ki többek között a megyei első alispánokhoz és a szabad királyi városok elnökeihez intézett második miniszterelnöki körlevelét. A Szemere Bertalan által fogalmazott dokumentum tájékoztatja az érintett törvényhatóságokat a közteherviselés és a jobbágyfelszabadítás országgyűlési elfogadásának tényéről, és a nemzetőrség szervezésének azonnali megindítását szorgalmazva azt kéri tőlük, hogy fordítsanak fokozott figyelmet a rend fenntartására. A megyei és a városi közigazgatással történő kapcsolatfelvételt jelentő kezdeményezésével több száz éves törvényalkotói szokásokat hagyott figyelmen kívül, amikor az ébredező jobboldal megfélemezésére a még nem szentesített törvényeket előre kihirdette. Az ellenfeleire bénító hatást gyakorló váratlan, s bár nem törvénytelen, de mindenképpen szokatlan és távolról sem lojális taktikai lépésével egyrészt igyekezett elébe menni a felfokozott várakozások által folyamatosan növekvő feszültség további kiéleződésének. Másrészt megakadályozta, hogy a parasztok türelmetlensége felkelésbe csapjon át, továbbá megfosztotta az első ijedségükből magukhoz térő konzervatív képviselőket a törvénytervezet visszafejlesztésének lehetőségétől, Bécsset pedig attól, hogy a jobbágyság felszabadítójának szerepében tetszelegve kísérletet tegyen a parasztság leválasztására az ellenzék érdekegyeztető politikájáról.

Hasonlóan gyors és bátor döntést igényelt a Pozsony és Pest együttműködésében jelentkező komoly zavarok elhárítása. A forradalom városából érkező Pulszky Ferenc ugyanis arról számolt be, hogy az irreálisan magas indulási kauciót előíró sajtótörvény-tervezet hatalmas felháborodást váltott ki a pesti radikálisok körében, akik felindulásukban nemcsak az előterjesztés azonnali visszavonását és radikális átdolgozását, de a bizonytalan helyzet megszüntetésére a kormány késedelem nélküli megalakítását is követelik. Batthyány a fejleményre azonnal reagál, s az

egyébként is zajló és elhúzódó, minisztériumokról szóló vitába közvetlenül bekapcsolódva, ellenzéki társai körében is a legerélyesebben, szinte zsarolva sürgette és erőszakolta ki az előrelépést, a döntést a független és felelős kormány megalakulásáról. S miközben személyesen kezdeményezi a sajtótörvény módosítását, ismét váratlan és sokakat megdöbbentő húzással, előzetes királyi jóváhagyás nélkül jelenti be tervezett kormánynévsorát. Kész helyzetet teremtő, de az átmeneti válság elmélyülését megelőző lépésével egy időben a miniszterjelölt Klauzál Gábor és Szemere Bertalan kinevezésével létrehozza a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmányt, és annak tagjait Pestre küldi, hogy a végrehajtó hatalom képviselőjében szorosan működjenek közre a radikálisokkal a rend fenntartására.

A kieleződő belpolitikai helyzetre is hivatkozva ugyancsak 23-án levélben fordul István nádorhoz és sürgeti, hogy a közrend biztosítása érdekében rendeljenek haza néhány zászlóaljnyi külföldön tartózkodó magyar katonaságot. Kezdeményezése jellemző példa Batthyány márciusi napokban alkalmazott taktikájára, mellyel folyamatosan próbálkozott több irányban nyomást kifejteni, és ezzel legális mozgásterét törvényesen tágítani.

Az eredményesség érdekében a hagyományos eszközöket mellőző offenzív politikai vonalvezetéssel Batthyány tehát rendkívüli helyzetekben habozás nélkül, szuverén módon vállalta egyedül magára a felelősséget rendkívüli intézkedéseirért. S miközben e sorsdöntő napok történetében is csomópontot képező március 23-án intézkedéseivel egyszerre volt képes a modernizáció érdekében – nem kevés rövidlátó nemesi társával szemben – súlyos áldozatok vállalását kicsikarni, az újra aktivizálódó konzervatívok visszarendezési próbálkozását elhárítani, a bécsi udvar folyamatos mesterkedéseit semlegesíteni, a polgárháborúval fenyegető radikális türelmetlenséget lecsillapítani, és az ország belső békéje fenntartása érdekében kezdeményezni,

egyértelművé tette azt is, hogy nem tűrné el forradalmi eszközök alkalmazását, és a törvényes átalakulás biztosítása érdekében szükség esetén bármikor és bárkivel szemben kész kényszerrendszabályokat fogatosítani.

A rendkívül bonyolult és összetett helyzetben különösen felgyorsuló folyamatok és azonnali döntéseket kikényszerítő problémák közepette Batthyány elkerülte a folyamatos konfrontációk légkörében egyébként gyakorta előforduló túlpörgés csapdáját. Nagy taktikai érettségről s döntéseiben az önfeleglem és önkontroll állandó jelenlétéről tanúságot téve március 23-i intézkedései közepette arra is futja energiájából, hogy visszavonja „A magyar hadseregről” előző este pozitívan fogadott törvényjavaslatot, amely arra irányult, hogy a katonák esküdjenek fel a magyar alkotmányra, és szorgalmazta magyar katonák hazarendelését külföldi szolgálatukból. Társaival egyetértésben a lombardiai felkelés kitöréséről értesülve ugyanis úgy ítélte meg, hogy a megszorult helyzetbe került udvar érthetően ellenségesen fogadná az ez irányú magyar követeléseket, és kerülni akarta az amúgy is jelentős ellentétek felesleges kiélezését.

Miután a legégetőbb kérdéseket sikerrel elrendezte, másnap, március 24-én Deák Ferenc kíséretében Bécsbe utazik, hogy Kossuth Lajossal és István főherceg nádorral karöltve harcoljon a törvényjavaslatok elfogadtatásáért. A szentesítés kieszközléséért folytatott bécsi alkudozások egyik főszereplőjeként kemény, erélyes és hajthatatlan tárgyalófélként érvel, követel, ha kell visszalépéssel fenyeget, de szükség esetén – társaival egyeztetve – megköti az elkerülhetetlen kompromisszumokat is. Pontosan tudja ugyanis, hogy a magyar fél számára rendkívül fontos, egyenesen életkérdés az alkotmányos és polgári-liberális átalakulás alaptörvényeinek akár engedmények árán történő mielőbbi végleges formába öntése és visszavonhatatlanná tétele.

A március 28-ig tartó tárgyalássorozat középpontjában a vezető magyar politikusok által az átalakulás döntő kulcskérdésének és a folyamat legfőbb garanciájának tekintett felelős minisztérium kérdése állt. A kiélezett vitában a magyar fél a véres konfliktus veszélyét is felidézve tiltakozott a felelős minisztérium megcsonkításával próbálkozó udvari leiratok ellen. Az abszolutizmus megrendült pozícióinak legalább részleges átmentésére irányuló javaslatok ugyanis félreérthetetlenül a magyar önrendelkezés érdemi megvalósítását próbálták akadályozni. Lemondásával fenyegetve utasította vissza, hogy Magyarország részt vállaljon a Habsburg-birodalmi államadósság visszafizetéséből. A magyar tárgyalódelegáció által kategorikusan elutasított udvari előterjesztés országgyűlési megvitatása során pedig kijelentette, hogy az „sem a nemzet törvényes igényeinek, sem a méltányos várakozásnak meg nem felel”, és felszólította a nádort, mindent tegyen meg annak érdekében, hogy „Ő Felségének adott szava beváltassék, miszerint Magyarországnak egy független felelős magyar minisztériumot adni kíván”. Ellenkező esetben kilátásba helyezi, hogy társaival együtt visszaadja megbízatását.

A megszakadt tárgyalások folytatására megfelelő nádori előkészítés után Batthyány március 30-án ismét Bécsbe utazik, hogy Deákkal, Széchenyivel és Eötvössel együtt tegyenek kísérletet az alkudozások eredményes lezárására. A Ferenc Károly főherceg elnökletével összehívott államkonferencia előtt ezúttal is mindenekelőtt a pénz- és hadügyek kérdésében éleződött ki a vita. Batthyány a tőle már megszokott stílusban tárgyalt, s a pesti és itáliai fejleményekre utalva azzal fenyegetett, hogy az események könnyen átléphetik azt a határt, ameddig még irányíthatók. Az alkotmányos erők számára kedvező európai változások, a magyar országgyűlés határozottsága, valamint a hazai belpolitikai helyzet radikalizálódása mellett mindenekelőtt személyes magatartásán múlt, hogy az udvar vé-

gül is meghátrált, és visszavonta módosítási igényeinek döntő részét. Jól ismert volt továbbá a Habsburg-dinasztia tagjai előtt az a körülmény is, hogy a tárgyalások sikertelen befejezése, vagy akárcsak a magyar közvélemény számára elviselhetetlen elhúzódása a köztársaság kikiáltása, esetleg István főherceg királlyá koronázása veszélyének felerősödését vonhatja maga után. Utóbbi mozzanat nem is kis szerepet játszott annak a fordulatnak a megszületésében, melynek eredményeként a március 31-i királyi válaszban olyan kompromisszum körvonalazódott, amelynek elfogadása Batthyányék számára bizonyos engedmények (az udvartartás, a diplomácia és a hadsereg bizonyos közös költségeinek vállalása, a hadsereg külföldi alkalmazásában az uralkodó kizárólagos döntéshozatali jogának elfogadása) ellenére is jobb megoldásnak tűnt, mint a visszalépés, a beláthatatlan következményekkel járó bizonytalanság.

A történelmi jelentőségű döntések alakítását kezükben tartó vezető magyar politikusok úgy ítélték meg, hogy a kéznyújtásnyi közelségbe került eredményeket felelőtlenség lenne újabb követelésekkel veszélyeztetni. A kimunkált megállapodás pozitívumait szem előtt tartva, s a kínálózó esélyt határozottan megragadva késznek bizonyultak az elkerülhetetlennek, de egyben vállalhatónak is ítélt kompromisszumok elfogadására. A türelmetlenkedőket figyelmeztetve március 31-i parlamenti beszédében Kossuth leszögezte: „aki szükség nélkül polgári vér kiontásához nyúl, olly bűnt követ el, mellyet istennek minden átkai sem bosszulhatnak meg eléggé”. Az említett megfontolásokat maximálisan szem előtt tartva vették Batthyányék április 6-án tudomásul azt is, hogy Bécs elvetette a határőrvidékeknek a magyar kormány fennhatósága alá helyezését. Az udvar ugyanis világosan a magyar fél tudomására hozta, hogy az áprilisi törvények szentesítését a Magyarország alkotmányos önrendelkezését egyébként súlyosan sértő feltételhez

köti. A felesleges bonyodalmak elkerülésének szándéka vezette a magyar politikusokat akkor is, amikor nem utasították el kategorikusan magyar újoncok Itáliába küldésének megfontolását. Az érthetően gyanakvó Madarász László kérdésére válaszolva március 31-i beszédében a szerződésben rögzített kötelezettségekre rámutató Batthyány mintegy megnyugtatóként azonban azt is jelezte, miszerint ugyan „kötelessége a magyarnak a monarchia integritását védelmezni kül megtámadások és ellenségnek ellenében, de nem azon értelemben, hogy kötelessége volna beavatkozni azon esetekben is, midőn a monarchia egyik vagy másik tartományának bel kormányzása változást igényel és kíván”. Állásfoglalásával egyértelműen elhatárolta magát egy a Habsburg-birodalmon belüli ellenforradalmi rendcsinálásban való esetleges magyar részvétel lehetőségétől, és határozottan kifejezésre juttatta az alkotmányos-nemzeti kifejlődésükért küzdő népek kölcsönös szolidaritásának elsőbbsége melletti elkötelezettségét.

Sikerült tehát végrehajtani a forradalmi áttörést, még-hozzá úgy, hogy az ellenzék – minimális lemorzsolódástól eltekintve, s ugyanakkor újabb híveket is szerevezve – megőrizte egységét. A belső meghasonlás rémét felidéző véres polgárháborút és a Habsburg Birodalommal történő szakítást egyaránt elkerülve az európai változásokat figyelemmel kísérő és azokkal tudatosan összhangban cselekvő liberális magyar politikai vezetés képes volt tehát biztosítani a nemzeti önrendelkezés és a polgári-alkotmányos átalakulás kivívásának békés útját. A törvényes és vértelen forradalom külső és belső feltételeinek megteremtésében Batthyány Lajos egyértelműen döntő érdemeket mondhatott magáénak.

ERDŐDY GÁBOR